

Зографската електронна научноизследователска библиотека – достъп, организация, метаданни¹

Биляна Яврукова / byavrukova@libsu.uni-sofia.bg
УБ „Св. Климент Охридски“

Създаване и развитие на Зографската електронна научноизследователска библиотека

Зографската електронна научноизследователска библиотека е създадена на основата на сътрудничеството между Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Зографския манастир „Свети Великомъченик Георги Зограф“, Света Гора, Атон. Договорът за основаването ѝ е подписан през 2014 г. и с него се предоставят дигитални копия на част от съхраняваните в манастира ръкописи за научноизследователска дейност. В колекцията са включени идентифицираните и дигитализирани до този момент славянски ръкописи, чийто брой към датата на подписване на договора наброява 286 кодекса. Те са дигитализирани от преподаватели от Факултета по славянски филологии и Богословския факултет на университета.

В следващите години Зографската електронна научноизследователска библиотека постепенно се обогатява с нови ръкописи. Една година след подписването на договора към нея се добавят Реймското евангелие и още 22 дигитализирани славянски ръкописа от Ватиканската Апостолическа библиотека, както и 58 славянски ръкописа, съхранявани във фондовете на Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Към колекцията са добавени 30 ръкописа от Регионалния исторически музей „Акад. Йордан Иванов“ в Кюстендил, както и 5 ръкописа от манастира Драгомирна, Румъния. Към колекцията при първото ѝ разширяване са включени и славянските ръкописи, съхранявани в звената на Софийския университет – Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ (53 ръкописа) и филиална библиотека Теология (5 ръкописа).

През 2016 г. следва ново разширение на библиотеката, като към нея се добавят нови 164 ръкописа от Зографския манастир, с които общият брой на ръкописите от манастира наброява 405, като 119 кодекса от периода XVII – XX век² не са включени в научни

описи и на практика липсват метаданни за тях. През същата година се добавят 44 ръкописа от колекцията на Националния исторически музей.

През 2017 г. дигиталната колекция се обогатява с ръкописи от манастира Дионисиат (Атон), както и сбирката на Троянския манастир. При последното допълнение се добавят ръкописите от Историческия музей в Самоков, както и още 38 ръкописа, съхранявани във фондовете на Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив и 21 ръкописа, съхранявани в плевенското Народно читалище „Съгласие –1869“. Последните добавени ръкописи са от колекцията на Регионалния исторически музей – Варна (12 ръкописа).

Така общият брой на дигитализираните ръкописи, включени в Зографската електронна научноизследователска библиотека, наброява 714. Оригиналите се съхраняват в 14 манастира, музеи и библиотеки.

Организиране на ползването на ресурсите

Дигиталната колекция Зографска електронна научноизследователска библиотека е достъпна офлайн във филиална библиотека Филологии, част от структурата на Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“. Ползването на ресурсите се организира по специална процедура. Причината за това е изрично поставеното условие устройствата, на които се ползват дигиталните обекти да нямат никакъв достъп до интернет, както и възможност за записване на външни носители на информация. Това се прави с основна цел предпазване на дигиталните обекти от неправомерно ползване, записване, изпращане чрез различни комуникационни канали в интернет.

В библиотека Филологии има специално обособен кът, който придобива известност сред потребителите като „Зографската стая“. За удобство на читателите в непосредствена близост е организирана колекция от описи на ръкописи, съхранявани в различни манастири и библиотеки, както и други ресурси, съдържащи информация за Света Гора и Зографския манастир. Във фонда на библиотека Филологии се съхраняват редица фототипни издания на книжовни паметници, които също могат да се използват заедно с дигитализираните ръкописи.

¹ Темата е представена и на Обучителен семинар „Модул 2: Дигитална информация и куриране на данни“, организиран от Българския информационен консорциум на 26 октомври 2022 г.

² Ангелова, Анна. Зографска електронна научноизследователска библиотека – създаване и перспективи. – В: Зографски сбор-

ник: Зографският архив и библиотека: Изследвания и перспективи. Света Гора: Зографски манастир, 2019, с. 755. (752 – 760)

„Зографската стая“ в библиотека Филологии

Колекцията се ползва на два потребителски компютъра. Базата от данни се съхранява на трети компютър. Между трите компютъра има изградена мрежа (интранет). При поискване на конкретен ръкопис служителите на библиотеката споделят в папка ресурса и потребителите, най-често учени, го използват на един от двата потребителски компютъра. Базата от данни на основния компютър е организирана по колекции, които са на базата на институциите, в които се съхраняват ръкописите. В папката на всяка организация дигиталните обекти са подредени в папки по сигнатура, която е и сигнатурата, показваща реалното местоположение на съответния кодекс в манастира, музея или библиотеката, където се съхраняват оригиналите. Всеки ръкопис има отделна папка с файловете с изображенията, които най-често са във формат .jpeg.

Мониторите на потребителските компютри са достатъчно големи и позволяват разделяне на екрана с цел сравнение между два и повече ръкописа. След приключване на работа от папката се премахва споделият ресурс.

За използване на ресурсите се изисква попълване на специално изготвена декларация, която съдържа данни за потребителя (име, професия, научна степен, месторабота, адрес, телефон и електронна поща), данни за използваните ръкописи (заглавие и сигнатура), цел на ползването на Зографската електронна научноизследователска библиотека и намерения за публикация (книга, статия, доклад, научно съобщение). С попълването на декларацията ученият се задължава да предостави екземпляр от публикацията си за фонда на библиотеката на Зографския манастир, както и за фонда на Университетската библиотека. Декларацията е налична както на български, така и на английски език.

Чуждестранните учени предпочитат попълването на декларация на английски език.

Анализ на ползваемостта през годините показва интерес към всички ръкописи. Все пак най-голям интерес предизвикват зографските ръкописи. Прави впечатление и едновременното използване на ръкописи от различни колекции, което вероятно е с цел анализ и сравнение. Посочените в декларацията цели за ползването на ръкописите са най-често подготовка на научно изследване и дисертационен труд. В края на всяка календарна година декларациите се сканират и се изпращат на Зографския манастир.

Създаване на метаданни

В договора между Софийския университет и Зографския манастир се обръща специално внимание на т. нар. „Вторична база данни“, която съдържа метаданните за дигиталните обекти. Чл. 2 от договора гласи *Манастирът предоставя на Университета неизключителни права за използване на част от съдържанието на Първичната база данни с цел четене и извършване на изследователска дейност, срещу което Университетът се задължава да предостави на Манастира неизключително право да използва Вторичната база данни.*³ Под термина „Вторична база данни“ се има предвид метаданните на дигиталните обекти от „Първичната база данни“. Те са включени в електронния каталог⁴ на Университетската библиотека.

За 26% от ръкописите от Зографския манастир към момента на предоставянето им на Университетската библиотека няма създадени научни описания. Останалите ръкописи са описвани многократно, като научните им описания са допълвани. Основният източник на метаданни за тези ръкописи е изданието Каталог на славянските ръкописи в Библиотеката на Зографския манастир на Света Гора / Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов. София: СИБАЛ, 1994. 448 с. Този опис е използван като източник на метаданни за първите 286 дигитални копия на ръкописи, с които се поставя началото на Зографската научноизследователска библиотека.

Ръкописите, съхранявани в Центъра за славяно-византийски прочувания „Проф. Иван Дуйчев“, са описани по Христова, Боряна, Аксиния Джурова, Вася Велинова. Опис на славянските ръкописи от Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към СУ „Св. Климент Охридски“ XIV – XIX в. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2000. 228, [114] с.

Публикуваните описи съдържат научни описания на ръкописите, съобразени с българската археографска практика. Те предоставят подробни данни за:

³ Цит. по Ангелова, Анна. Зографска електронна ... цит. съч., с. 752. (752 – 760)

⁴ [Електронен каталог] на Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“ [онлайн]. Достъпно от: <http://aleph.libsu.uni-sofia.bg:8991/F/?func=find-b-0>

- Названието на ръкописа – в някои от описите се използва условно заглавие, което се базира на приетите в славистиката наименования и е дадено в процеса на описание от учените, които са го описали.⁵
- Датировката – основна практика е при конкретно посочена година в ръкописа да се посочи тя, но често такава липсва. Датирването се прави приблизително, като се посочва векът, в който е установено, че кодексът е създаден.
- Физическото описание на ръкописа включва подредба и линиране на листовите, разпределение и състав на тетрадите (колите), подвързия, художествено оформление на ръкописа и текста, вкл. използван език и писменост, както и наличието на приписки.
- Историята на ръкописа – тази част от описанието е изключително важна за изследователите, тъй като отразява наличието на различни сигнатури, което показва както неговото преместване от една колекция в друга, така и пътя, по който ръкописът е преминал през вековете на своето съществуване.

Въпреки че една част от ръкописите в Електронната научноизследователска библиотека са включени в описи и имат научни описания, една не малка част от тях нямат такива описания или най-малкото не са имали при присъединяването им към колекцията. Ето защо голяма част от метаданните за ръкописите са взети от предоставените кратки данни от страна на организациите, съхраняващи оригиналите на ръкописите или от страна на учените, които са работили по тяхното дигитализиране. Много често те са съвсем кратки и съдържат минимални данни, но въпреки това са въведени в електронния каталог.

Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ работи с интегрирана библиотечно-информационна система, с чиято помощ се създават, съхраняват и предоставят на потребителите библиографски данни във формат MARC 21. Изправяйки се пред предизвикателството да бъдат описани ръкописите, включени в офлайн дигиталната колекция „Зографска електронна научноизследователска библиотека“, библиотечните специалисти подходи професионално. На първо място те се запознаха с посочените по-горе описи, а след това на работна среща се обсъдиха възможностите на формата да представи тези данни. Проучен беше и опитът на български и чужди библиотеки в описанието на ръкописи. Бяха направени и консултации със специалисти в областта на ръкописно-документалното наследство. След като се събраха и обобщиха всички мнения, се пристъпи към съставяне на инструкция за описание на ръкописите. Окончателният вариант на

инструкцията беше одобрен от учените, работещи по тяхното научно описание и дигитализация.

Използваните полета могат да се разделят на 2 вида:

- стандартни полета, използвани във всички записи, създавани в каталога на Университетската библиотека;
- специфични полета, използвани само за ръкописите.

Стандартни полета

Към стандартните полета спадат полетата със следните тагове:

040 Източник на каталожния запис – поле, в което се съдържа ISIL кодът на Университетската библиотека, с който се идентифицират всички библиографски записи на библиотеката.

041 Код на език – трибуквен код, с който се обозначава езикът на ръкописа. Този код служи за филтриране на резултатите при търсене.

080 Класификационен индекс по УДК – поставя се класификационен индекс според действащата към момента на описание класификационна система. Голяма част от ръкописите са класифицирани по изданието на Универсалната десетична класификация от 1985 г., а последните въведени записи на ръкописи – по изданието от 2017 г., което официално се прилага в Университетската библиотека от 2019 г.

100 Основна точка за достъп – име на лице – в това поле се изписва името на автора на ръкописа, като се спазват всички изисквания на действащите към момента правила за каталогизация в България, свързани с полето – напр. правила на изписване на името, години на раждане и смърт и др. В повечето случаи това поле не се използва, тъй като основната част от ръкописите съдържат религиозни текстове.

245 Сведения за заглавието – полето съдържа информация за заглавието на ръкописа, както и данни за името на автора и/или кописта, ако има такива. Това поле има две специфични подполета, които са много важни при описанието на ръкописите:

- Подполе \$\$h Носител – текстът в това подполе е стандартизиран и във всеки запис в него се посочва носителят на описвания ресурс. В случая винаги се поставя текстът [Електронен ресурс].
- Подполе \$\$k Форма – подполето съдържа информация за формата на описвания ресурс. В записите на ръкописите, които са част от Зографската електронна научноизследователска библиотека, се поставя текстът [Ръкопис].

260 Издателски данни – в това поле се попълва само подполе \$\$c, в което се посочва годината на създаване на ръкописа, а ако тя не е установена, се посочва векът, в който специалистите са установили, че той е създаден.

⁵ Каталог на славянските ръкописи от Зографската света обител (№ 287 – 405). Света Гора: Зографски манастир, 2017, с. 7.

300 Физическа характеристика – полето съдържа данни за обема и размера на ръкописа. Съгласно практиката в научните описания на ръкописите обемът се посочва в брой листове, а размерът най-често обозначава височината и широчината на тялото на кодекса. В някои от случаите подполето, обозначаващо размера, се повтаря, посочвайки размера на текстовото поле и броя на редовете на една страница – тези данни се попълват в случаите, когато са посочени в научното описание на ръкописа.

Специфични полета

Специфичните полета основно са свързани с блока от полета 5XX, в които се посочват забележките към дадения запис. Но към специфичните полета спадат и полета, свързани с характеристиките на описвания файл и данните за носителя:

256 Характеристики на описвания файл – поставя се във всеки запис и съдържа стандартизиран текст *Изображение в електронен вид*. В повечето случаи към полето в кръгли скоби се добавя и форматът на файловете. Използването на това поле се дължи на факта, че описанието на ръкописите се извърша по описи, а не се работи с реалните файлове, което води до невъзможност от точно посочване на размера на самите файлове.

340 Физически носител (материал) – полето е част от блока от полета 3XX Физическа характеристика и др. – обща информация. В него се поставя информация за физическия носител на ръкописа. Използват се две подполета, които съдържат характерни особености на хартията (подполе \$\$a) и наличието на водни знаци (подполе \$\$c). Полето не се попълва, когато в научното описание липсва подобна информация.

Следващата група полета е от блок 5XX Забележки. В Университетската библиотека е предвидено използването на 8 полета от тази група:

500 Обща забележка – полето се използва за различни видове забележки, които не могат да бъдат поставени в никое от другите полета от блок 5XX. Най-често при описанието на ръкописите, включени в Зографската електронна научноизследователска библиотека в това поле се въвежда информация за наличието на украса и специфични нейни характеристики в конкретния ръкопис.

505 Забележка за съдържанието – това поле съдържа информация за съдържанието на ръкописа. Най-често данните от научните описи се съкращават, тъй като в описите често тази информация е разположена на няколко страници. Подбира се най-специфичната информация, която е характерна за съответния ръкопис.

506 Забележка за ограничения на достъпа – текстът в това поле е стандартизиран и се разделя в две подполета: \$\$a *Ограничен достъп*, \$\$b *Изисква попълване на писмена декларация съгласно договор*. Това поле дава информация на потребителите още в

момента на търсене и откриване на метаданните за ръкописа в електронния каталог на библиотеката, че електронният ресурс се ползва при специален режим и достъпът до тази колекция е контролиран.

515 Забележка за особеностите на номериране – полето се използва в случаите, когато има липсващи листове и при наличие на особености на номерацията на листата на описвания ръкопис.

546 Забележка за езика – използват се две подполета в това поле. В подполе \$\$a се поставят данни за езика и правописа, а в подполе \$\$b се поставят данни за писмото, както и информация за броя редове на страницата.

561 История на собствеността и съхранението – тази информация е от голямо значение за учените, чиято цел е проучване на конкретен ръкопис. Използва се, когато в научното описание са предоставени данни за стара сигнатура(и) на ръкописа или други данни, свързани с промяна на собствеността. Това поле е едно от малкото полета от блок 5XX, които изискват използването на индикатор. Стойността на първия индикатор показва дали описваният ръкопис е частен или не. По подразбиране се поставя индикатор със стойност 1, който показва, че ръкописът не е частна собственост.

563 Информация за подвързията – полето съдържа данни за вида и състоянието на подвързията, както и специфични характеристики и особености на оригиналната подвързия на конкретен ръкопис.

588 Забележка за източника на описание – когато описанието е извършено по публикуван опис, тогава в това поле се поставят библиографски данни, които позволяват идентифициране на изданието, вкл. място и година на издаване, както и страниците, на които е поместено описанието. Данните се предхождат от текста *Описанието е направено по...*

Останалите две полета в записа са стандартни за всички записи и това са Лидерът на записа и полето с фиксирана дължина 008, които съдържат кодирана информация, подпомагаща информационните системи при търсене и филтриране на резултатите. Всеки запис съдържа и информация за формата на описвания ресурс – в случая се използва формат за електронен ресурс, който се обозначава с буквите ER (Electronic Resource) и служи за ориентиране на потребителите при визуализация на резултатите от информационното запитване през потребителския интерфейс (OPAC).

Необходимо е да се подчертае, че подредбата на полетата в библиографския запис в интегрираната библиотечно-информационна система не следва реда им във формат MARC 21, а е съобразена с последователността на представяне на данните в научните описания в описите.

Библиотечните специалисти използват специално генериран шаблон (темплейт) с предварително зададени полета, както и повтарящи се текстове във всеки запис (полета с тагове 245 (\$\$h, \$\$k), 256, 506). Шаблонът не е строго фиксиран – в него могат да се доба-

вят полета и подполета, а непопълнените полета и подполета не остават част от записа при записването му в интегрираната библиотечно-информационна система.

Организиране на описанията в интегрираната библиотечно-информационна система и достъп до метаданните

Още с въвеждането на интегрираната библиотечно-информационна система в Университетската библиотека се създават виртуални бази от данни. Първите бази от данни дефинират най-общо библиотечния фонд по видове ресурси – книги, периодични издания, статии, картографски издания и т.н. С откриването на Зографската електронна научноизследователска библиотека се създава нова база от данни, която носи цифровото означение 13. Тя включва всички ръкописи, които са част от тази офлайн колекция.

Формирането на виртуална база от данни позволява от една страна извличане на всички метаданни и предоставянето им на Зографския манастир, а от друга страна – дефиниране на база от данни в достъпния чрез интернет каталог на Университетската библиотека. Така се осигурява възможност за търсене само и единствено в дигитализираните ръкописи, които са част от Зографската електронна научноизследователска библиотека.

Освен формирането на виртуална база от данни в библиотечната система е дефинирана и колекция наречена „Ръкописи Зографски манастир“. Трибуквеният код, с който се обособява колекцията, е ZGR. Той се поставя към екземпляра на всеки запис на ръкопис от фондовете на Зографската света обител. Формирането на подобна колекция позволява извличане само и единствено в метаданните на ръкописите, предоставени от Зографския манастир. При избор на колекцията се визуализират всички записи с библиографски метаданни на ръкописи, които са част от нея.

Формирането на виртуална база от данни и колекция улеснява както учените, които издирват основни данни за ръкописите, така и библиотечните специалисти в процеса на обслужване на колекцията.

Метаданните са достъпни за потребителите чрез онлайн каталога на Университетската библиотека. Основният начин за достъп е през менюто Бази данни, където се избира „Електронна библиотека „Зограф“, включваща всички ръкописи, които са част от научно-изследователската библиотека, но могат да изберат и колекцията „Ръкописи Зографски манастир“, която включва само ръкописи, чиито оригинали се съхраняват в манастира. След като се избере база от данни, в която да се проведе търсенето, потребителите на библиотеката могат да използват всички възможности за търсене и филтриране на резултатите. При търсене по ключова дума системата търси по всички възможни

полета, включително и полетата със забележки, което допълнително подпомага процеса на търсене и намиране на ресурси.

Освен от менюто Бази данни е възможно търсене в каталога по колекция в Основно търсене, където като търсещо поле се избира „Колекция“ и при задаване на информационно запитване с наименованието на колекцията потребителите получават в резултат всички ресурси, включени в нея. Ключовата фраза за търсене на ръкописите, които се съхраняват в Зографския манастир, е „зографски манастир“. Възможно е търсене и само по една ключова дума „зографски“ или „манастир“.

При визуализиране на резултатите записите се подреждат по година. Те могат да бъдат сортирани също и по автор или заглавие. Метаданните за всеки ръкопис могат да се визуализират по четири начина:

- Стандартен формат – най-удобният за потребителите формат, в който се визуализират всички попълнени полета, като данните са представени във форматирани и изчистен вид. При избор на този формат е необходимо отделно да се отвори екземплярът, който се намира в библиотека Филологии, където е разположена Зографската електронна научноизследователска библиотека, за да се визуализира сигнатурата на ръкописа.
- Каталогна картичка – данните са представени в сбита форма, като всяко поле от блок 5XX е на нов ред. Преди основните метаданни се визуализира и сигнатурата на ръкописа.
- Име на поле – записът следва стриктно полетата на формат MARC 21, като таговете са заменени с техните наименования от естествения език.
- MARC – този начин на визуализация на метаданните е предназначен по-скоро за библиотечни специалисти, които по една или друга причина искат да прегледат какви данни съдържа всяко от полетата от формат MARC 21.

Потребителите могат да се възползват и от всички останали функционалности на онлайн каталога, вкл. изпращане на записи по електронна поща, разпечатване на записи или запазването им в индивидуалния профил на потребителя и др.

В своята работа Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ винаги се води от интересите на потребителите. Това е основният принцип и при определяне на полетата и формирането на колекциите и виртуалната база от данни на ръкописите в Зографската електронна научноизследователска библиотека. С взетите решения за организация и управление на метаданните, се осигурява лесен и бърз начин за търсене и намиране на метаданни за ръкописите, които гарантират безпроблемното идентифициране на всеки кодекс.

Ключови думи: библиографски описания, дигитални колекции, Зографска стая, каталогизация, Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“